

Українська книга в контексті фінансово-економічної кризи 2009 року

Олександр Афонін,
президент Української
асоціації видавців
та книгорозповсюджувачів

2009 кризовий рік дуже боляче вдарив по всіх сферах життя українців та економіці країни. Він з усією очевидністю продемонстрував, що українська влада в усіх її іпостасях та особистісних призначеннях за 18 років існування так і не спромоглася не тільки вибудувати стратегію розвитку держави, а й навіть напрацювати більш чи менш осмислену системну програму протидії кризі в усіх її проявах. У більшості випадків з боку владних інституцій ця "протидія" була зведена до констатації погіршення стану економіки та до спорадичних безсистемних дій і вкидання грошей у кризовий провалля без аналізу наслідків цих дій і впливу на ситуацію "спалених", майже в буквальному розумінні, грошей. Причому це стосувалось лише окремих секторів національної економіки, таких, як банківська справа, металургійна та видобувна промисловість, або саме тих структурних секторів, які є власністю потужних олігархічних кланів чи окремих їх представників.

Щодо інших складових економіки, культури, виробничої та гуманітарної сфер, то вони були фактично залишені і з застарілими проблемами, і з тими, що з'явилися в процесі загострення кризи.

Не стала винятком і видавнича галузь. Кинута напризволяще великодержавними опікунами і керівниками, вона протягом минулого року зазнала дуже великих втрат як у фінансово-економічному, так і в фізичному вимірі. Крім того, щоб національним суб'єктам видавничої справи не здалося мало тих проблем, які вони вже мають, держава наприкінці 2009 року, зовсім у стилі початку 90-х років минулого століття, "кинула" видавців та поліграфістів майже на 45 млн гривень, не розрахувавшись із ними за виконане державне замовлення з підготовки та видання книг у рамках програми "Українська книга" та програми видання підручників для загальноосвітньої школи, таким чином поставивши понад 80 видавництв і поліграфічних підприємств на грань "примусового банкрутства".

На жаль, підсумковий звіт за результатами роботи у 2009 році виконуючого обов'язки голови Держкомтелерадіо України на засіданні колегії, окрім посилань на статистику друку, надану Державною науковою установою "Книжкова палата України імені Івана Федорова", не дав ні детального аналізу економічного стану галузі після річних кризових пертурбацій, ні розмірів втрат кожної з її складових, не продемонстрував бачення системних послідовних кроків щодо виведення національного книговидання зі стагнаційного стану, не кажучи вже про бажання і спроможність реалізувати ці завдання. Безперечно, в умовах політичної війни, яка відбувалася на теренах України протягом минулого року, було важко здійснити якісь радикальні заходи з підтримки галузі, однак розробити комплекс власних організаційних та адміністративних заходів і почати їх реалізацію Держкомтеле-

радіо міг. Тим більше, що значна частина таких заходів і кроків вимагає не стільки фінансових ресурсів, скільки концентрації зусиль і знання предмета їх докладання. Однак цього зроблено не було, як і не було доведено до логічного кінця розроблених, у тому числі й за участю УАВК, у 2008 році цілої низки проектів законів і урядових рішень, покликаних створити сприятливий законодавчо-нормативний клімат для розбудови інфраструктури вітчизняної видавничої справи як культурної індустрії.

Отже, щодо оцінок стану галузі офіційних і тих, які працюють Українською асоціацією видавців та книгорозповсюджувачів.

Загальна характеристика втрат та ситуація в галузі станом на 1 січня 2010 року

У вже згаданому підсумковому звіті про діяльність Держкомтелерадіо у 2009 році аналіз стану власне самої видавничої галузі в цілому дано лише в двох абзацах:

"Комітет як спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади забезпечує реалізацію державної політики у видавничій сфері, вживає заходи щодо створення сприятливих умов для діяльності суб'єктів видавничої справи.

Станом на 1 січня 2010 року до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції внесено 4539 суб'єктів видавничої справи. З них видавничу діяльність здійснюють 1435 суб'єктів, виготовлюють видавничу продукцію — 606 суб'єктів, розповсюджують видавничу продукцію — 255 суб'єктів, поєднують кілька видів діяльності у видавничій справі — 2248 суб'єктів.

За оперативними даними Книжкової палати України, станом на 15 лютого 2010 року до установи надійшло 22 491 назва книг і брошур, виданих загальним тиражем 48 514,4 тис. пр., що становить у порівнянні з аналогічним періодом минулого року за назвами 93,6%, за тиражами — 83,4%, у тому числі українською мовою видано 14 797 назв або 65,8% від загальної кількості назв книг, тиражем 27 527 тис. пр. або 56,7% від загального тиражу. У порівнянні з аналогічними даними 2008 року спостерігається зменшення темпів випуску видань на 1549 друк. од., тиражів на 9643,7 тис. Українською мовою за назвами випущено менше на 1620 друк. од., тиражі знизилась на 5079,1 тис. пр.

Зменшення кількості книжкових видань як за назвами, так і за тиражами пов'язане з наслідками фінансово-економічної кризи в Україні".

Усі інші оцінки, подані в звіті, стосувалися лише виключно тих суб'єктів видавничої справи, які мають державну форму власності й за структурою управління безпосередньо підпорядковані Держкомтелерадіо України, чи напрямів, пов'язаних із бюджетним фінансуванням.

Варто зауважити, що дані Книжкової палати України дають узагальнену статистику друку з урахуванням так званого "офіційного" сектора, який включає в себе видання, що:

а) виконуються як державне замовлення за бюджетні кошти (соціально значущі видання та підручники) і не є предметом ринкових конкурентних колізій, а призначені для поповнення фондів відповідно публічних і шкільних бібліотек;

б) відомчі видання, призначені для службового користування інститутами влади, які теж випускаються за бюджетні кошти як література спеціалізованого призначення. Вона теж не є предметом ринкових відносин.

Кількість видань такого роду в 2009 році становила близько 20 млн пр. Тобто можна вважати, що власне ринкової, загальнодоступної для пересічного українського читача літератури протягом минулого року видано трохи більше 28 млн пр., або 0,6 книги на одного мешканця, якщо взяти чисельність населення України за 46 млн осіб.

За такої кількості видань на одного українця, а це без урахування їхньої тематичної чи жанрової спрямованості, умовно доступних споживачеві, говорити про вплив української книги на моральний, духовний стан українського суспільства дуже складно. А вже щодо використання національної книги як інструменту духовного, культурного та інтелектуального збагачення українців, як основи для вдос-

коналення знань представників науки, виробничої сфери, про світові досягнення в техніці, інженерії, інформаційних технологіях не доводиться говорити взагалі.

В якості аргументу взято статистичні дані щодо кількості книг на одного мешканця, виданих упродовж 2009 року в регіонах України.

Таблиця

Кількість книг на одного мешканця, виданих в областях України протягом 2009 року

Ч. ч.	Область	Кількість населення (тис. жителів)	Тираж (тис. пр.)	Кількість книг на одного жителя	Рейтинг
1	Харківська	2 771 750	20 642,0	7,45	1
2	м. Київ	2 780 659	16 668,3	6,0	2
3	Тернопільська	1 089 926	1 876,4	1,7	3
4	АР Крим	1 965 939	1 352,8	0,7	4
5	Волинська	1 036 878	696,4	0,68	5
6	Донецька	4 473 083	2 767,7	0,6	6
7	Львівська	2 550 928	1 133,3	0,45	7
8	Чернівецька	904 527	301,6	0,34	8
9	Сумська	1 174 402	235,7	0,20	9
10	Одеська	2 391 316	363,8	0,16	10
11	Хмельницька	1 335 541	182,3	0,14	11
12	Черкаська	1 297 185	168,3	0,13	12
13	Полтавська	1 501 604	179,6	0,12	13
14	Запорізька	1 813 634	374,6	0,2	14
15	Житомирська	1 287 745	131,3	0,11	15
16	Дніпропетровська	3 358 770	311,7	0,11	16
17	Вінницька	1 652 836	162,0	0,1	17
18	Закарпатська	1 244 841	116,6	0,1	18
19	Івано-Франківська	1 381 043	133,1	0,1	19
20	Рівненська	1 151 576	111,0	0,1	20
21	Миколаївська	1 190 802	103,7	0,09	21
22	Чернігівська	1 112 160	94,1	0,09	22
23	м. Севастополь	380 439	32,2	0,09	23
24	Київська	1 722 951	115,2	0,07	24
25	Кіровоградська	1 019 616	65,2	0,07	25
26	Луганська	2 315 418	152,6	0,07	26
27	Херсонська	1 094 765	42,9	0,04	27

У подальшому надаються усереднені статистичні оцінки діяльності видавничої галузі упродовж 2009 року, отримані УАВК у результаті власного дослідження. Варто лише зауважити, що предметом дослідження був тільки сектор ринкової або загальнодоступної літератури.

Оборот підприємств у грошовому еквіваленті

Аналізуючи щоквартально упродовж 2009 року фінансово-економічний стан українських видавництв, УАВК дійшла висновку, що на кінець періоду, який аналізувався, більшість видавництв майже оговталася після нищівного удару, нанесеного банківською кризою наприкінці 2008 — на початку 2009 року, коли значна кількість обігових коштів виявилася "замороженою" на рахунках непрацюючих банків. Однак загалом показники свідчать про те, що назвати результати роботи галузі обнадійливими важко.

Так, за даними УАВК, порівняно з 2008 роком, 65,6% видавництв відзначили падіння грошового обороту в середньому на 19,3%. Розбіжність крайніх показників щодо розмірів падіння обороту в коштах становить від -3% до -41%. Найбільших втрат у коштах зазнали видавництва, які працюють у жанрах навчальної літератури для вищої школи, випускають мистецькі видання, гуманітарну літературу. Середні показники в межах падіння -18— -23% торкнулися видавців енциклопедичної, наукової, науково-популярної літератури. Найменші розміри падіння -3— -10% характерні для таких жанрових ніш, як підручники для загальноосвітньої школи, художня література, юридична книга. Порівняно з першим півріччям минулого року, відсоток видавництв, які зафіксували падіння оборотів у коштах, фактично залишився не-

змінним, а рівень падіння скоротився на 1 відсоток, тобто з 20,3% до 19,3%.

Майже незмінним на кінець року залишився і відсоток видавництва, які мали станом на 1 липня 2009 року збільшення обороту в коштах. Їхня кількість склала 34,4% від загалу. Однак розмір обороту в коштах збільшився відносно першого півріччя 2009 року на 5,4%, а падіння відносно 2008 року — на 13,3%.

Крайні показники зростання становлять від +1,8% до +38%. Найбільші показники зростання обороту в коштах демонстрували в минулому періоді видавництва, що займаються виданням дитячої та культурологічної літератури, розвиваючих та довідкових видань для дітей і підлітків, перекладної художньої літератури.

Загалом же за результатами діяльності 2009 року відносно до попереднього 2008 року, середній показник зменшення обороту коштів у видавничій сфері України становив 8,2% з позначкою "-".

Обсяги відвантаження книги видавництвами у книгарні та книготорговельні мережі

У цілому за підсумками 2009 року, відносно до 2008 року, середній показник відвантаження видавництвами фізичної книги теж має від'ємний характер і становить -4,1%. Але, порівняно з першим півріччям, на кінець року відзначається певна позитивна динаміка. Зокрема по завершенні першого півріччя у 60% видавництв спостерігалось (порівняно з аналогічним періодом 2008 р.) падіння обсягів відвантаження на 26,3%. Однак за підсумками року падіння поставок для цієї ж групи видавництв, яка чисельно не змінилася, зменшилося до 22,19%, тобто на 4,11%. Дещо, на 1,15%, порівняно з першим півріччям, зросли поставки у того гурту видав-

ців, які мали позитивну динаміку відвантажень товарної продукції. Їхня кількість на кінець року становила 40% від загалу, а зростання — 24,35%. Найбільші показники зростання поставок стосувалися, у першу чергу, таких жанрів літератури, як дитяча, художня, картографічна, науково-популярна та довідкова для дітей підліткового віку.

Динаміка змін кількості видань за назвами

Протягом минулого року спостерігалася досить широка амплітуда коливань у кількості видавництв, які мали позитивний баланс випуску книг за назвами, порівняно з аналогічним періодом 2008, докризового, року. Так, у першому кварталі кількість їх становила 40% від загалу, в першому півріччі — 37%, на відмітці трьох кварталів — 25%, а за підсумками року — 26,6%. Середній рівень зростання кількості видань за назвами серед видавництв, які мали його, склав 14,9%. Близько 3% видавництв зберегли зростання асортиментної бази видань на рівні 2008 року.

Позитивна динаміка зростання показників за кількістю випуску у світ книг за назвами була характерна в цей період для такого асортименту літератури, як дитяча, навчальна, комп'ютерна та з інформаційних технологій, художня, переклади зарубіжних авторів, окремі види довідкової літератури та картографічних видань.

Щодо негативних значень, то на кінець 2009 року їх мали 70% видавництв. Протягом року цей показник коливався від 60% до 74,2%. Середній відсоток зменшення асортименту видань за назвами, порівняно з 2008 роком, склав 33,2%. Найбільш вразливими до кризової ситуації виявилися жанрові ніші навчальної літератури для ВНЗ і, за окремими дисциплінами, для загальноосвітньої школи та системи профтехосвіти, мистецької літератури та альбомної продукції. Крайні значення рівнів падіння виробництва у зазначених нішах коливаються від -50% до -70%.

Загалом сумарний середній відсоток зменшення кількості видань за назвами протягом кризового 2009 року становив 19,26%.

Динаміка змін у середніх розмірах накладів видань, що вийшли друком протягом 2009 року

Порівняно з відслідкованими Асоціацією протягом року поточними показниками, кількість видавництв, що знизили середні тиражі своїх видань, дещо зменшилась і станом на 1 січня 2010 року становила 70%, а середнє значення зниження тиражів у цій групі видавництв — -34,15%. Найбільше зменшення, що вже можна було очікувати, виходячи з тенденцій, які прослідковувалося протягом усього року, зачепило жанрову нішу навчальних видань для ВНЗ. Тут крайні показники сягнули 77% з позначкою "-". У межах від -30% до -50% зменшилися тиражі мистецької, науково-популярної та художньої літератури. Однак треба зауважити, що окремі видавці художньої літератури свідомо знизили тиражі на користь збільшення кількості назв. Тобто зменшення витрат на тиражі дало змогу зекономити кошти для збільшення пропозиції споживачам за назвами. І ця тактика в основному виправдала себе, оскільки ті, хто застосовував її, вийшли із кризових колізій 2009 року з мінімальними втратами.

Кількість видавництв, які наприкінці року могли собі дозволити збільшити середні тиражі, порівняно з 2008 роком, становила 28%, хоча за результатами дев'яти місяців 2009 року їх було лише 13,3%, середній відсоток зростання склав 25,5%. Ці зміни вплинули на статистичні показники зменшення середніх накладів у цілому по ринковому сектору видавничої галузі, понизивши їх з 23% у середині року до 17,1% наприкінці його.

Розрахунки книжкової торгівлі з видавцями

Підсумки кінця 2009 року, порівняно з його початком і навіть з дев'ятьма місяцями, виявилися дещо оптимістичнішими, ніж очікувалося, хоча це дуже і дуже обережний оптимізм. Принаймні, станом на 1 січня 2010 року, кількість видавництв, які мали суттєві проблеми щодо розрахунків з ними з боку книготорговельних структур, відносно показників на 1 жовтня 2009 року, зменшилась на 8,0% і склала

69% від загалу. Хоча середня сума заборгованості по цій групі так і залишилась на рівні -25%. Правда, до 10% зростає кількість видавництв, які у своїх розрахунках вийшли на рівень 2008 року, і на 1% тих (усього 21%), які отримали від книготорговельних підприємств у середньому на 13,8% більше надходжень, ніж мали у 2008 році. Але порівняно з дев'ятьма місяцями, цей показник на кінець 2009 року зменшився на 2,8%.

Загалом же протягом 2009 року книготорговельні мережі й книгарні виплатили видавництвам за реалізовану продукцію на 14,7% коштів менше, ніж у докризовому 2008 році.

Висновки

Кризовий 2009 рік дуже яскраво висвітлив той непересічний факт, що ні українська книга, ні видавнича справа для української влади так і не стала тією частиною національної економіки, яка гідна її уваги, а скоріше залишилась переобтяжливим соціальним ярмом.

І навіть податкові пільги для української книги, визначені діючим законодавством, виглядають у світлі такого ставлення як "відчіпне", щоб "взяли і замовкли".

Однак наявність податкових пільг вже сама по собі мусила б спонукати владу до ретельного аналізу економічного стану галузі, визначення факторів, які у поєднанні з пільговим законодавством можуть виступити каталізатором усіх тих процесів, які б дали змогу перетворити національне книговидавництво з утримання на донора української економіки. Як відомо, податкові пільги — це не просто якийсь додаток до свідомства підприємця з правом займатися виданням, виготовленням чи продажем книг, а потужний стимулятор до залучення в галузь значних інвестиційних і кредитних ресурсів з тим, щоб, використовуючи наявні переваги, дати могутній поштовх до перетворення напівлабумірного виробництва на культурну індустрію на кшталт, якщо не європейського, то хоча б російського. **На жаль, податкові переваги для видавничої сфери, які на сьогодні не мають аналогів у світі, залишились "річчю в собі". Держава жодного разу, жодним чином не спробувала широко донести інформацію про це не тільки до європейських бізнесових кіл чи інституцій, які займаються проблемами інвестування в довготривалі перспективні проекти, а навіть і до представників вітчизняного великого бізнесу, продемонструвавши вигідність і ефективність вкладання коштів у національне книгодрукування за нинішніх податкових переваг.**

Правда, для того, щоб мати чітке уявлення куди, в яке місце, в якій жанровій ніші чи в якій суб'єкт видавничої справи вкладати цей інвестиційно-кредитний ресурс, треба на науковому рівні відслідковувати процеси, які відбуваються в галузі і в суспільстві, щоб чітко розуміти коли, у кого, в якій кількості й на якому етапі розвитку нашого соціуму з'явиться потреба в тій чи іншій книзі і яким чином ця книга дасть людині потрібну інформацію для того, щоб зорієнтувати її в конкретних ефективних діях на користь як її особистості, так і держави. Усе це є першочерговими завданнями для державних інституцій, покликаних розвивати, а не згортати національну видавничу справу чи відсторонено констатувати її згортання.

А для цього нинішнім владним очільникам необхідно нарешті зрозуміти, що без національної книги як унікального універсального інструменту розвитку особистості, формування нації і держави всі їхні зусилля з культурної, економічної, технічної і наукової розбудови держави приречені на провал. Причина одна — виконати таке надзвичайно складне для нашої держави в її нинішньому стані завдання зможуть лише спеціалісти, які, окрім високих моральних якостей, патріотичного налаштування, мають володіти найсучаснішими знаннями у сфері економіки, техніки, технології тощо, які, навіть за наявності комп'ютера та Інтернету, поки що може дати в повному обсязі лише книга.

Тому, хоча б на дев'ятнадцятому році незалежності України та на дев'ятому році дії пільгового податкового законодавства для суб'єктів вітчизняної видавничої справи, виконавчій владі врешті-решт потрібно **розробити страте-**

гію розбудови видавничого сектору національної економіки з визначенням цілей і мети цієї розбудови, передбачивши серед інших методик і механізмів їх досягнення:

- розроблення з використанням наявних у розпорядженні Мінекономіки, Мінфіну, Держкомтелерадіо ресурсів і штату спеціалістів, підзвітних їм підрозділів та організацій і управлінь на місцях, методик і механізмів перманентного аналізу тематичного, економічного і фінансового стану книжкового ринку України з метою визначення існуючих тенденцій його розвитку, забезпечення контролю за динамікою змін, що відбуваються, і впливу на цей процес з боку держави;
- підготовку, спільно з МЗС, спеціальної програми максимально широкого інформування європейського співтовариства і його бізнес-структур про наявні в Україні податкові преференції для суб'єктів видавничої справи та розроблення пропозицій щодо вигідності інвестування європейським бізнесом коштів у видавничий сектор економіки України;
- якомога швидшу реалізацію проекту Постанови Кабінету Міністрів України "Про затвердження порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення фінансової підтримки видавництва, видавничих організацій, підприємств поліграфії, через механізм здешевлення кредитів";
- розроблення спеціальних інвестиційних пропозицій для українських бізнес-структур, які нині недотичні до книговидання, та постійне рекламування цих пропозицій у друкованих та електронних державних ЗМІ;
- повернення до пропозицій роздержавлення державних видавництв та розроблення пропозиційних передпродажних пакетів з боку держави з метою зацікавлення трудових колективів на їх викуп та створення для цього необхідних передумов, чи, у випадку відмови трудових колективів, привабливих умов для потенційних бізнес-покупців;

- регулярне поповнення фондів публічних бібліотек вітчизняною літературою в обсягах, достатніх для забезпечення потреб сучасного українця в усіх необхідних йому для життя та ефективної праці інформації та знань, за рахунок коштів, визначених як постійний відсоток від зведених щорічних центрального і місцевих бюджетів;
- організацію, спільно з МЗС, провідними українськими видавництвами і діаспорою, поза рамками офіційних міжнародних книжкових виставок-ярмарків, днів сучасної української книги в європейських столицях з послідовною популяризацією інвестиційної привабливості українського книжкового ринку для зарубіжних інвесторів;
- проведення регулярних рейдів-перевірок з метою визначення об'єктивності даних щодо суб'єктів книжкової торгівлі, наданих ОДА, а також аналізу асортименту діючих книгарень на предмет наявності в них книжкової продукції вітчизняного виробника та її розміщення на існуючих торговельних площах;
- введення постійного територіального (регіонального) моніторингу впливу органів влади на динаміку змін у статистиці щодо кількості виготовлення та продажу книжкової продукції місцевого виробництва з розрахунку на одного мешканця тощо.

І, головне, щоб влада в черговий раз в умовах кризи не піддалася спокусі за рахунок ліквідації податкових пільг для української книги врятувати національну економіку. Ті кошти, які нині перебувають в обігу на ринку вітчизняної книги, не збагатять державну скарбницю, а ліквідація пільг стане смертельною ін'єкцією і для української книги, і для України як держави.